

ORTA SINIFLAR NE İSTER? RUSYA VE TÜRKİYE'DE ORTA SINIFLAR ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Burak KESGİN*

Özet

Bu makale Rusya ve Türkiye'nin orta sınıflarına tarihsel oluşum süreçlerinden başlayarak farklı çerçevelerde karşılaştırmalı olarak bakmaya çalışmıştır. Rusya'da orta sınıflar son yıllarda ekonomide ve yaşam şartlarında yaşanan olumsuzluklara karşın hakim siyasal iktidara desteğini arttırmakta, önceleri olduğu gibi demokratikleşme taleplerini gündemlerine almamaktadırlar. Buna karşın Türkiye'de orta sınıf, iktidarla gerilimli bir ilişki içindeki seküler bir grup ve iktidarla Rusya'dakine benzer biçimde dayanışma içinde olan muhafazakâr grup biçiminde ayrılmıştır. İki ülkenin orta sınıfların tarihsellik anlayışlarının, geçmişten bugüne ve geleceğe yüklediği anlamların bu sınıfların tutumlarında ekonomi dışı önemli etkenler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Rusya, Toplumsal Sözleşme, Türkiye'de Orta Sınıflar, Tarihsellik, Sekülerlik, Muhafazakârlık.*

WHAT THE MIDDLE CLASSES DEMAND? A COMPARISON ON MIDDLE CLASSES AMONG RUSSIA AND TURKEY

Abstract

This article examines Russian and Turkish middle classes in a comparative framework, from their historical formation to the present. In today's Russia, despite strains on the economic situation and living standards of the middle classes, they strongly support state power and have effectively abandoned previous demands for democratization. By contrast, the Turkish middle classes remain divided between secularists, who are in a tense relationship with the ruling party, and conservatives, who are in solidarity with the government. Divergent views of historicity and the meaning of the past for the present and future provide non-economic frameworks in which to analyze the attitudes of these two classes.

Keywords: *Russia, Social Contract, Stratification, Middle Classes in Turkey, Historicity, Secularism, Conservatism.*

*Yrd. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.
İletişim: burakkesgin@beykent.edu.tr

Giriş

Jie Chen (2013) doğu/uzak doğuda geçmiş on yıllarda otoriter rejimler tarafından yürütülen, süreklilik ve istikrara dayalı devlet öncülüğündeki ekonomik büyümelere esas yarar sağlayanlar olarak orta sınıfların, demokrasi ve demokratikleşme konusunda oldukça belirsizlik içinde görüldüğünü söyler. Singapur, Malezya, Endonezya, Tayland gibi ülkelerde orta sınıflar tercihini demokratik talepler yönünde değil otokratik yönetimlerden yana kullanırken, Tayvan ve Güney Kore’de yeni orta sınıflar da demokrasi yönünde gayret göstermek yerine sınıfsal çıkarları gereği devlet seçkinlerine bağlı kalmayı seçmişlerdir. Hindistan’da orta sınıf, özgürlük ve otokrasiyi, eşitlik ve hiyerarşiyi bir arada isteyen ikircikli tutumlarıyla demokrasiye sırtlarını dönebilmişlerdir. Bu ülkelerde devletin sosyoekonomik alan üzerindeki etkili gücü, orta sınıfların demokrasi ve demokratikleşmeye yönelik tutumlarını belirlemede etkilidir. Geç sanayileşmiş ülkelerde orta sınıf, devletin bu etkiler üzerindeki belirleyiciliğini göz önünde bulundurarak devletle hasmane bir duruma düşmemek için demokratikleşmeye sırtını çevirir. Örneğin Çin’de egemen parti-devlet yapısı ve onun sosyoekonomik tüm alanlar üzerindeki muktedir müdahaleciliği bu durum üzerinde ciddi ölçüde etkilidir. Bu bağlamda Çin Komünist Partisi kişisel kariyerler üzerinde halen çok etkili olduğu gibi, devlet işletmelerinde ya da devlete bağlı/bağımlı işletmelerde çalışıyor olmak orta sınıfın devlet yanlı tutumlarında belirleyici olmaktadır. Çin’de hem devlet hem de orta sınıf, ekonomik gelişmenin artması, özel mülkiyetin korunması, toplumsal istikrarın tesisi ve kitlesel siyasi katılımların kısıtlanması konusunda temel çıkarları paylaşmaktadır. Çin orta sınıfı parti-devletten yabancılaştırmanın ya da kendi siyasi sesini aramanın çok uzağında olduğu gibi, onunla daha fazla ortak çalışarak ona daha yakın olmanın peşindedir. Dahası Chen’in Pekin, Chengdu, ve Xi’an şehirlerinde yürüttüğü saha araştırması, Çin’de orta sınıfın parti önderliğindeki anti-demokratik rejimin temel normlarını, değerlerini, mevcut kurumlarını daha fazla desteklediğini göstermiştir. Chen’in bulgularına göre parti-devlet sisteminin destekçileri, bu sistemin varlığını tehdit edebilecek demokratikleşmeye yönelik siyasi değişimleri kendilerinden alttaki sınıflardan da daha az tercih etmektedir. Chen, geç kalkınmışlığı ve kendinin de belirttiği gibi yıllar içinde üzerine eleştirileri çekmiş devlet-merkezlilik paradigmasını referans alırken, bu kuramlar üzerine tartışmaya girmemeyi tercih etmiş, orta sınıfın demokrasiye desteği konusunu geç

kalkınmışlık bağlamında ele alarak çalışmasında söz konusu iki kuramdan da yararlı bulduğu yanları almayı tercih etmiştir (Chen, 2013: 11).

Bu bakış açısına göre gelişmekte olan ülke orta sınıfları, konumlarını korumak, mevcut olanaklarını geliştirmek isteyen bir gruptur. Konumlarını ve çıkarlarını riske sokabilecek demokratikleşme, daha fazla siyasal hak ve özgürlük talepleri ise çoğunlukla geri planda kalmaktadır. Orta sınıf tartışmalarında özellikle de gelişmekte olan ya da geç sanayileşmiş ülkeler söz konusu olduğunda devletin ekonomi, dolayısıyla sınıfların oluşum ve eğilimleri üzerindeki belirleyiciliği sıkça kullanılan bir temadır. Türkiye’de de bu temanın bir versiyonu sıkça kullanılmış sınıfların oluşum ve eğilimleri devletin gelişimiyle ilişkilendirilmiş, devletin modernleşme ve kalkınma süreçlerini kontrol ederek sınıfsal biçimlenmeler üzerinde doğrudan etkili olduğu savunulmuştur. Öte yandan devlet-merkezci ve sınıfları ekonomik gelişmişlik düzeyiyle açıklamaya çalışan yaklaşımlar farklı yönlerden uzunca bir süredir eleştiriye tabi tutulmakta bu yaklaşımı fazla indirgemeci bulan görüşler yeni kavramlar geliştirmeye çalışmaktadır. 1980’lerde böyle bir çabaya girmiş olan Nilüfer Göle, kendi döneminin gelişmişlik düzeyiyle, sanayileşmeye/gelişmişliğe geç kalmışlıkla demokrasi, sivil toplum arasında kurulan denklemler yerine Türkiye üzerinden geliştirdiği “zayıf tarihsellik” kavramını önermiştir. Göle, başta modernleşmeci anlayışa getirdiği eleştiriye çıkış noktalarından biri yaparken “Batı dışı modernlikler” kavramıyla modernleşmeci yaklaşımı tersine çevirir. Modernleşmenin tek biçimde gerçekleşmediğini, çoğul görüntülerle deneyimlendiğini, yaşandığını, modernleşmenin evrenselliği, benzersizliği iddiasına karşılık modernleşmenin birçok yolu olabileceğini söyler (Özcan, 2009: 230-232). Göle (1998) Türkiye üzerinden Batı-dışı modernliklere sahip toplumların yenilikçi seçkinlerinin kendine has niteliklerini açıklamaya çalışırken, geri kalmışlık fenomeninin toplumsal aktörler üzerinden düşünülebileceğini öne sürer. Demokrasi, sivil toplum ve gelişmişlik arasında paralellik kuran tezlerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini, bu konulara yeni bir yöntemle yaklaşılması gerektiğini savunur. Ekonomik gelişme ve demokrasinin baş başa gideceğini öne süren tezler aksi yönde yaşanan deneyimler nedeniyle yerini başka tezlere bırakmış, bu yeni yaklaşımlar ekonomik gelişmenin belirli bir düzeyinde de demokrasinin çözüldüğünü göstermiştir. Bu iki yaklaşım da azgelişmişlik ve demokrasi arasındaki bağı ekonomiyle açıklamaya çabalar. Göle konuya

ekonomi temelli açıklamalar yerine başka bir biçimde yaklaşılabilceğini, az gelişmişliğin damgasının, toplumsal aktörlerin ideolojilerinde ve hareketlerinde bulunabileceğini savunur. Buradan hareketle de ekonomik çağrışimli “az gelişmişlik” yerine “zayıf tarihsellik” kavramını kullanmayı önererek sivil toplumun oluşmasıyla zayıf tarihsellik arasında doğrudan bir ilişki olduğunu savunur. Batı tarihine göre geç kalmışlık hissiyle toplumsal aktörler konumlarını ve kimliklerini bugünün toplumsal ilişkilerine göre değil geleceğe (sol/sosyalist hareketler) ya da geçmişe dönük (Muhafazakâr hareketler) referanslarla tanımlarlar. Bu durum aktörlerin tarihsellik anlayışını toplumsal ve siyasal projelerine yansıtmasıyla sonuçlanır. Sürekli bir geride kalmışlık, gecikmişlik, yetersizlik hissiyle (Göle, 2013) arayış içindeki aktörlerin toplumsal özlemleri bugünün ideolojik bağlamlarından ve pratiğinden koparak siyasal doktrinlere dönüşmeyle, bu durum da aktörler arasındaki yatay ilişkileri ve uzlaşmayı zorlaştıran bir durum yaratmaktadır (Göle, 1998: 24). Dolayısıyla Batı dışı toplumların sınıfsal alan da dahil olmak üzere şekillenmesinde ekonomi dışı etkenler bir hayli önemli olduğu gibi bu etkenlerin anlaşılması da zorunludur.

Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan da (2015) bugünden bakarak farklı sınıf aktörlerinin, ekonomik, sosyal, politik süreçlerden etkilenmelerinde ve bu süreçleri etkilemelerinde ekonomi dışı etkenlerin de rol oynadığını belirtirken, özellikle büyük dönüşüm süreçlerinde bu rolün yeni biçimler alabildiğini ve yeni önemler kazanabildiğini savunurlar. Karl Polanyi’ye atıfla, dönüşüm süreçlerinde sınıf analizinin eski yapıya dair açıklamalarla yapılmasının sorunlarını işaret eden Buğra ve Savaşkan, son otuz yılda dünya çapında kapitalist ilişkilerin çerçevesini yeniden şekillendirdiğini, yaşanan dönüşümlerin toplumun içinde bulunduğu durumu değiştirdiğini, ancak bunun dünya çapında bir sistem benzeşmesiyle sonuçlanmadığını, farklı kapitalist toplumlarda kurumsal çeşitlikler ortaya çıktığını savunurlar. İş dünyasındaki bölünmelerde de görüldüğü gibi bu süreç aynı toplumsal grup içinde bölünmelere yol açarken, bu bölünmelerde ekonomik çıkar farklarının yanında, ülkedeki gelişmelerle ilgili siyasi tavırlar ya da kültürel kimlik hatlarına göre biçimlenen farklı duruşlar da etkilidir. Türkiye örneğinde olduğu gibi siyasal olanın ekonomik ve kültürel olanla eklenmesini açıklayabilmek önemlidir. Sosyoekonomik ve siyasal süreçlerin belirlenmesinde çıkarlar, değerler ve inançlar önemli rol oynarken, bunların nasıl anlaşıldığı ve siyasetin buradaki rolünü de anlamak gerekir. Bu çaba yönetsel açıdan tarihsel kurumsalcı

gelenekten esinlenen bir yöntemsel yaklaşımdan hareket ederek, toplumsal analizin tarihsel bir perspektifle sürdürülmesiyle açıklanabilir. Söz konusu bu yöntemsel bakış açısının konumuz olan orta sınıfla ilgili analizlere de uygun olduğu düşünülmekte, özellikle de karşılaştırmalı çalışmalar için tarihsel perspektiften başlayarak, çıkarlar yanında toplumun bütününün değişimiyle birlikte ekonomi, siyaset, değer ve inançların etkileşimi/eklemlenişi çerçevesindeki dinamikleri, uygun kavramları, kavramsal araçları da kullanarak açıklayabilmek gerekli görünmektedir. Özellikle de karşılaştırmalı çalışmalarda bu zorunluluk yüksek düzeyde önemlidir.

Alberta Andreotti, Patrick Le Galès ve Francisco Javier Moreno-Fuentes (2015), Milan, Madrid, Lyon ve Paris'teki üst-orta sınıf üzerine yürüttükleri araştırmalarının sonucunda, toplumlararası karşılaştırmalı araştırma yürütmenin hem pratik hem de kuramsal olarak ne kadar zor bir çaba olduğunu ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Pratik nedenler yanında karşılaştırmalı sınıf çalışmaları, farklı araştırmacıların karşılaştırmaya konu olacak diğer toplumlara yönelik geniş bir bakış açısı geliştirebilmelerini ve diğer toplumu belli ölçüde idrak edebilmelerini gerektirir. Sınıfsal dinamiklerin ve ölçülerin, o toplumun ulusal yörüngesinin, toplumsal sisteminin ve toplumsal sözleşmesinin içinde derin biçimde kökleşmiş olması bu zorluğun en başta gelen nedenlerinden biridir. Karşılaştırmalı sınıf çalışmaları konusundaki bu tespitte ifade edilen "kökleşmişlik" sınıf konusunda söz söylerken, kökenlere doğru bir bakışın gerekli olduğunu tekrar hatırlatır. Diğer taraftan ilgili sınıfın mevcut toplumsal sözleşmesinin temellerinde yer aldığı öne sürülebilecek tarihsellik anlayışı da önemli bir etken olarak düşünülmelidir.

Andreotti ve arkadaşlarının dile getirdiği üzere özellikle karşılaştırmalı sınıf analizleri çok daha geniş, ayrıntılı ve derin bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bir sınıfın mevcut durumunu tasvir etmeye çalışırken, eğitim, meslek, gelir, mülkiyet ve servet sahipliği gibi ölçülebilir, nispeten daha kolay, nesnel olarak gösterilebilir nitelikler yanında, ilgili sınıfın üyelerini birleştiren tarihsel ve ortak değerler kümesinin neler olduğunu görebilmek gereklidir. Kendine özgü tarihsel koşullar ve oluşum süreci, diğer sınıflarla ilişkileri de içeren sosyoekonomik dinamikler, mevcut toplumsal sözleşmenin içinden çıktığı şartlar ve düşünsel süreçler bir sınıfı tasvir etmeye, onu bir diğeriyle karşılaştırırken bakılması gerekli noktalardır. Bu çalışma, kapsamı nedeniyle dar ve sınırlı biçimde bunu

yapabilecek olsa da Rusya ve Türkiye örnekleri üzerinden ele alınacak iki orta sınıfın ve onun farklı katmanlarının hikâyesini makro ve tarihsel bir bakışla bir arada anlatmayı amaçlamaktadır. Bu sayede iki farklı toplumun orta sınıflarının benzerlik ve farklılıklarını literatüre, konu üzerine yazılanlara, söylenenlere ve ikincil verilere dayanarak ortaya koymak, okuyucuya söz konusu orta sınıflar üzerine kıyaslamalı bir genel bakış sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın odak noktası ise, iki ülkenin de 2000’lerin başı itibariyle Rusya’da Birleşik Rusya Partisi (BRP), Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemlerinin başlamasıyla geçirdiği yapısal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin, iki ülkenin günümüz orta sınıflarının mevcut durumuna ve eğilimlerine nasıl etki ettiği olacaktır. Bu çerçevede yukarıda ele alınmaya başlanan, geç sanayileşmiş ülkelerin orta sınıflarının eğilimlerinin ne olduğu, ekonomik istikrar ve güvence mi yoksa bunlardan farklı, bunların ötesinde başka bir şeyler daha mı istedikleri, bu tercihlerinde hangi etkenlerin belirleyici olduğu konusu tartışılacaktır. Makalede iki ülkenin orta sınıflarının mevcut iktidarlarla aralarında ne tür bir toplumsal sözleşme olduğunu açıklamaya çalışırken, maddi çıkarlar bir tarafa bırakıldığında iktidara destek ya da iktidarla çatışmanın hangi zeminlerde yükseldiği tartışılmaya çalışılacaktır. Batı’yla ilişkilerde yaşanan gerilimler nedeniyle, alışkın olunan yaşam standartlarında gerileme yaşayan günümüz Rusya’sında orta sınıfın BRP’ye yönelik artan güçlü ve yaygın desteğine karşın Türkiye’de, muhafazakâr ve sekülerler farklı orta sınıf kümeleri mevcut iktidara yönelik birbirinden oldukça farklılaşan tutum ve anlayışlara sahiptir. İki ülke orta sınıflarının düne, bugüne ve yarına yükledikleri farklı anlamların, farklı tarihsellik algılarının, anlayışlarının nasıl bir uzlaşma ya da çatışma zemini yaratabileceği sorusuna da yanıt aranacaktır.

Bu geniş kapsam içinde ayrı birer alt başlık olarak ele alınması gereken (hatta belki ayrı birer makale olabilecek) yeni orta sınıf, prekarya konularına çalışmanın sınırlılığı göz önünde bulundurarak özel olarak girilmeyecek, bu konulara yeri geldiğinde kısaca değinilmeye çalışılacaktır. Makalenin amacı karşılaştırmalı orta sınıf çalışmalarına ikincil kaynakları, literatürü toparlayan bir taslak üzerinden kapı aralamaktır. Bu amaca uygun olacağı düşünüldüğünden en azından Türkçe yayınların sayısı düşünüldüğünde, Türk okuyucusunun daha az tanıdığı düşünülen Rus orta sınıfına daha fazla yer verilecek ve Rus orta sınıfı daha geniş bir perspektiften değerlendirilecektir.

Rusya ve Türkiye: Benzerlikler, Farklılıklar ve Orta Sınıfların Oluşumu

Rusya ve Türkiye, Batı'nın yanı başında, kimi alanlarda Batılılaşmış, bu çerçevede de kendilerine özgü modernleşme süreçleri yaşamış, güçlü ve merkezîyetçi devlet geleneklerine sahip birer Avrasya ülkesidir. İki ülkenin de merkezîyetçi devlet örgütlenmesinin, devletin toplum üzerindeki belirleyiciliğinin tarihsel benzerliğine dikkat çeken görüşler azımsanmayacak derecede çoktur. Başlangıçtan itibaren Bizans mirasının iki devlet içinde önemine dikkat çekilirken , Rus devletinde bu mirasa ek olarak Altınordu, Orta Asya Türklerine ait etkilerin olduğu da öne sürülür (Ortaylı, 2008). İki ülkedeki yönetsel anlayışların da benzerliğe yapılan atıflar yanında (Chamberlin, 1987), toplumsal yapının da bu tarih içinde farklı yüzlerle de olsa oldukça paralel biçimde şekillendiği, geri kalmışlığın devlet ve toplum ilişkilerindeki benzer dinamikler sonucu ortaya çıktığı savunulur (Atay, 1931). Batı'ya göre geri kalmışlık modernleşme projeleriyle aşılmaya çalışılırken, iki ülkede de benzer zamanlarda, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batılılaşma sorunu siyasi tartışmaların, tarihi ve felsefi düşüncenin merkezinde yer almaya başlamıştır. İki ülkede de aynı soruya, milli ve kültürel değerlere zarar vermeksizin Batı'dan nelerin, ne kadar benimsenmesi gerektiği sorusuna yanıt aranması konusu modernleşme süreçlerinin merkezini oluşturmuştur (Svistunova, 2011). Batılılaşma ve modernleşme girişimleri iki ülkede de modern eğitim almış profesyonel orta sınıfı ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'de orta sınıfın oluşumu Tanzimat'ın ilanından sonra gerçekleşen reformlarla sonucu ortaya çıkan orta düzey yeni memur ve bürokrat zümresinin ortaya çıkışıyla tarihlenirken (Mardin, 2013) 19. yüzyılın ortalarında Batılılaşma çabalarıyla birlikte Batılı dünya görüşünün, yaşam biçimi ve değerler sisteminin eğitilmiş genç Osmanlılar arasında etkili olmaya başlamış olduğu öne sürülür. Anadolu'nun eğitilmiş gençliği de dahil olmak üzere Batı'ya karşı merak ve arzu artmış, bu gelişmeler bürokratik reformcular içinden bir Türk entelijansiyanın ortaya çıkmasına yol açmıştır (İnalçık, 2006). Orta sınıfın eğitilmiş profesyoneller dışındaki diğer kesiminin doğuşuna dikkat çeken Kemal Karpat (2002) Osmanlı modernleşmecî aydınlarının orta sınıflığını, onların düşünsel öncülüğünü ve etkisini kabul etmekle birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısının yapılan liberal ekonomik reformlar ve ekonomik canlanmayla birlikte aynı

zamanda esnaf, zanaatkar, yerel eşraf gibi kesimleri içeren Türk-Müslüman orta sınıfının da ortaya çıktığını belirtir.

Rusya’da ise bu sınıfın oluşumu Osmanlı’yla yakın zamanlarda ve ona benzer biçimde modernleşme, Batılılaşma süreçleriyle doğrudan ilintili biçimde gerçekleşmiştir. Elizabeth Metelak’a göre (2012) Rusya’da orta sınıf, söz konusu koşullar altında Rus toplumunun eğitilmiş, otoriter rejime mesafeli, rejimle karşıt görüşlere sahip entelijansiyanın doğumuyla başlamıştı. Bu sınıfın birbirine bağlılığı ekonomik algılara dayanan bir sınıf anlayışından değil, eğitim ve ilerlemeye dayanan ortak bir ideolojiden geliyordu.

İki ülke de kendilerine özgü bir Batı dışı modernleşme sürecinden geçerken aydınlar bu süreci anlamlandırma, onu yönlendirme ya da yönünü belirleme amacıyla düşünce akımları geliştirmiştir. Bu düşünceler parlak ya/ya da mutlu bir geçmişe dönmek isteyenlerden, geçmişten ve geleneklerden tamamıyla kopulması gerektiğini inanlara dek çok geniş bir yelpazededir. Rusya’da Slavofiller, Batıcılar, Narodnikler, sosyalistler toplumsal hareketlere önerdikleri çözümlerle yön vermişlerdir. Rusya’daki söz konusu düşünce akımları Osmanlı entelektüel yaşamında da kendine yer bulur. Rusya’dan gelen aydınların etkisiyle Türk aydınları, Batılı düşüncelerden farklı, Rusya’nın kendine özgü şartlarından, geri kalmışlığından hareket eden Rus düşüncesinin kimi alanlarından etkilenmeye başlamışlar, Türk Yurdu çevresinin özellikle Rusya’da sanayileşme çabalarını görmüş olan Rusya göçmeni Müslümanlar sanayileşmenin önemini vurgulamış, Parvus gibi yine Rus kökenli aydınlar liberal ekonomik düşüncenin sorgulanması sürecini başlatmışlardı (Toprak, 2012: 293). Nilüfer Göle’ye göre Jön Türkler’in ekonomik milliyetçiliği ve devletçi eylemciliği formüle etmelerinde Parvus’un fikirlerinin ve Rusya’nın Türk halkları arasında burjuvazisinin gelişmesi itici etkenlerdi. Jön Türkler, Avrupa karşısında ekonomik ve siyasal özerklik elde etmek istemekte, orta sınıfların ve milli burjuvazinin ekonomik gelişmesini sağlamayı arzulamaktaydı. Söz konusu orta sınıf ve burjuvazi, ulusun ekonomik çıkarlarının temsilcisi olarak görülmekteydi (Göle, 1998: 80-81). Ancak memurların oluşturduğu orta sınıf kümesinin etkin bir aktör olarak ortaya çıkması için Cumhuriyet dönemini beklemek gerekecektir. Mardin’e göre (2013) modernleşme süreciyle oluşmaya başlayan Osmanlı’nın orta tabaka memurları zümresi Cumhuriyet bürokrasisinde kendilerine yer bulurken, Modern

Cumhuriyet Türkiye'sini yaratma işi de bu orta memur tabakasına emanet edilecek, inkılapların dayandırıldığı bu sınıf, inkılapların Türkiye'ye yerleştirilmesinde önemli görevler üstleneceklerdir.

Rusya'da ise orta sınıflar, 1917 öncesinde entelijansiya, burjuvazi ve bunlara göre daha düşük statüye sahip, diğerleri tarafından daha az sofistike bulunan bir tabaka olan "meshchanstvo" gibi farklı eğilim, dünya görüşlerine sahip kimi zaman çatışma ve rekabet halinde tabakalardan oluşuyor olsa da benzerliklere sahiptirler. Geçmiş ve gelenekten koparak yeni bir dünya ve gelecek kurmaktan yola çıkan Ekim Devrimi'nin liderleri, her ne kadar işçi sınıfının egemenliğini savunan, buna inanan bir zümre olsalar da sınıfsal olarak çoğunlukla eğitilmiş, orta ya da ortanın üstü sınıfsal konumlara sahip entelijansiyadan geliyorlardı. Dikey hareketliliği arzu eden, onu olanaklı kılmak isteyen ideoloji ve buna koşut olarak ortaya konulan uygulamalar orta sınıfın altında ve onların da alt tabakalarında yer alan kesimlerini de rejimin etkin, önemli unsurları haline getirecekti (Fitzpatrick, 1999).

İki ülkede de monarşilerin yerini farklı niteliklerde cumhuriyet rejimleri alırken, bunu geri kalmışlığı açacak bir geleceği yaratmak üzere büyük ölçekli modernleşme toplumsal dönüşüm projeleri izlemişti. Bu durumun doğal gerekliliği olarak, projelerin yürütücüsü olacak eğitilmiş bürokratik ve teknik personel gereksinimi doğmuş, mevcut eğitilmiş kadrolara yeni modern eğitim kurumlarından nitelikli işgücü sağlamak önemli bir gereklilik haline gelmişti. Eğitilmiş orta sınıf bu projelerin zorunlu olarak en önemli aktörü ve yürütücüsü olacaktı. Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki (SSCB) modernleşme pratiklerini, kurumsal gelişmeleri bir alternatif olarak izlerken, iktidara yakın kimi aydın çevreleri iki ülkenin toplumsal, tarihsel ve kültürel benzerliklerine vurguyla Türkiye'ye uyarlanarak bu pratiklerden yararlanılması gerektiğini savunmuşlardır (Kesgin, 2013). SSCB başlangıçta işçi sınıfı iktidarını, burjuva değerlerine ve maddiyatçılığa karşı kolektivizmi vurgulayan bir söylem benimserken, Türkiye'de imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle söylemi benimsenmiş buna karşın iki ülkede de eğitilmiş, nitelikli orta sınıflar imtiyazlı hale gelmiştir. SSCB'de olduğu gibi hem nitelikleri hem de siyasal önemleri nedeniyle kendilerine duyulan gereksinim, tarihsel rolleri ve misyonları gereği Cumhuriyet'in memur ve bürokratlarından oluşan "esas" orta sınıfı imtiyazlı hale gelmiştir. Bu sınıf Cumhuriyetin ilk yıllarında imtiyazlı,

toplumda gıpta edilen üst bir statüye kavuşmuşlardır (Göküş, 2000). Öte yandan gelişmeye başlayacak özel sektör, kamu işletmelerinin nitelikli kadrolarını transfer ettiği gibi başta yönetim anlayışı olmak üzere birçok açıdan KİT’leri örnek almış (Aytemur, 2010) kamu kurumları ve işletmeleri Türkiye’de orta sınıfın oluşumuna bu açıdan da etki etmiştir.

Türkiye’nin mesleki bir korporatizme dayanan ideolojisine karşın Suvi Salmenniemi’nin de (2012) belirttiği üzere sınıf, SSCB’nin kutsal kelimesi olmasına karşın işçi sınıfıyla, orta sınıf; onlarla da en tepedeki “nomenklatura” arasında keskin farklar vardır. Sovyet toplumu kapitalist rejimlere göre çok daha düşük ekonomik toplumsal eşitsizliğe sahip olmasına karşın toplumsal sınıflar birbirinden belirgin biçimde farklıdır. Mesleğe dayalı bir tabakalaşma, mesleki prestijin toplumsal katmanlaşma açısından taşıdığı anlam kapitalist ülkelerle benzerlik göstermiştir (Lenski, 1984). 1930’larda Vera Dunham’ın (1976) tabiriyle “Büyük Anlaşma” sonucu orta sınıf, rejime desteği ve sadakati karşılığında tüketim olanaklarını arttıran ve yaşam şartlarını iyileştiren imtiyazlar elde etmiştir. Falih Rıfki Atay tam da ilgili dönemde bu durumu yerinde gözlemlemiş; ücretlerin, yaşam koşullarının işe, işin niteliğe ve konuma göre çok ciddi farklar gösterdiğini aktarmıştır. 45 rubleden başlayan standart maaşlar, memurlar için azami 250 rubleyi bulurken, sanatçılar ve uzmanlar 1.000 rubleye kadar ücret alabilmektedirler (Atay, 1931). 1930’lar Rusya’sında aynı kentte bir tarafta bir göz odada yaşayan işçi aileleri varken, diğer tarafta kendi dairesinde oturup işine kendi arabasıyla giden mühendisler bulunmaktadır (Atay, 1932). 1930’larda büyük sanayileşme projelerinin ve fabrikaların başındaki yöneticiler oldukça güçlü imtiyazlarla donatılmıştı. Kendilerinden beklenen çıktılara, hedeflere ulaşmak her tür yöntemi kullanmaya yetkili bu yöneticiler, kendi işletmelerinde tartışmasız bir otoriteye sahip Sovyet toplumunun en önde gelen aktörlerindendi. Bu durum şahsi ve patrimonial bir yönetim tarzına yol açarken projeler ve fabrikalar beylik gibi yönetilmiş, işletmenin başındaki patron işletmenin tüm iç ve dış ilişkileri üzerinde tam bir kontrole sahip olmuştur (Fitzpatrick, 1999). “Büyük Anlaşma” 1960’larda yerini “Küçük Anlaşma” olarak adlandırılan yeni bir politikaya bırakmış, yorumlara göre bu değişim Rusya’da siyasi otorite ile orta sınıflar arasında yeni bir duruma yol açmıştır. Buna karşın Bourdiue’nün (2006) öne sürdüğü devletin tepesine yani “nomenklatura”ya yakınlığa dayanan siyasal sermaye, devlet sosyalizmi uygulanan ülkelerde toplumsal eşitsizliği üreten en önemli ilke olarak işlev görme durumu devam etmiş gözükmektedir.

Rusya’da Orta Sınıflar: 1960’lardan Günümüze

Kagarlitski’ye (2008) göre imkânları her ne kadar kıt olsa da Sovyet toplumu, 1960’lardan itibaren bir tüketim toplumuna dönüşmeye başlamıştır. Sistemin tüketimde sürekli artış sağlayabilme gücü, artık ulusal savunma, bağımsızlık, sosyal eşitlik ve haklar yanında toplumun önemli bir beklentisi haline gelmişti. İstikrar, Brejnev döneminin en önemli sloganlardan biri halini almış, yeni toplumsal sözleşme anlayışı tüketimin arttırılması karşılığında, halkın vatandaşlık haklarının genişletilmesi ihtiyacından vazgeçeceği varsayımına dayandırılmıştı. Buna karşın sistemi istikrara kavuşturacağı ve ona yeni ivmeler kazandıracığı düşünülen bu tüketim kültürü, toplumu tahrip etmeye, onu çözmeye başlamış, toplumun tüm kesimlerindeki sistematik yolsuzluğun temelleri bu dönemde atılmıştı. Karmaşıklaşan ekonomi, bilim adamları ve yönetici kesiminin öneminin artmasına, yeni kültürel ihtiyaçlar ise basın ve televizyonun dolayısıyla bir kültür elitinin doğmasına yol açmıştı. Öte taraftan ise mal ve hizmetlerdeki yetersizliğe karşın artan satın alma gücü ve tüketim isteği gelişkin bir ticaret mafyasını ortaya çıkarmıştır. Bu koşullar altında, orta sınıfı oluşturan kesimler çeşitlilik göstermesine karşın, benzer bir yaşam biçimi, benzer eğitim düzeyi ve nihayetinde ortak tüketim modeli onları birleştirmiştir. Bunun yanında Sovyet orta sınıfını birleştiren bir diğer unsur ise onun iktidarla olan ilişkilerinin çelişkili karakteridir. Bu sınıfın mensupları, kimileri yukarıdan bahsedilen bazı hak ve imtiyazlardan yararlanmalarına rağmen iktidardan uzaktadır. İlerleyen yıllarda artan sorunlar çözülmemiş, sistem kendi yarattığı tüketici beklentilerini karşılayamaz duruma düştüğü andan itibaren, küçük burjuva alınganlığı temelinde artarak yükselen siyasi memnuniyetsizlikle karşı karşıya kalmıştı. 1989 hareketi sivil toplum ayaklanması olduğu gibi kızgın tüketicilerin de isyanıdır. Toplumda seçkinler değil, sıkıntısı çekilen mallara ulaşabilen ve daha da fazlasını isteyen gruplar ortaya çıkmıştır.

Sovyet orta sınıfı, tamamı devlet sektöründe ücret karşılığı çalışan, bunun haricinde bir geliri olmayan, katı yasal sınırlar dahilinde küçük özel mülkiyete sahip, Batılı muadillerine göre daha az sayıda olan, daha az varlıklı ve yaygın, nitelik ve eğitim gereken işlerde çalışan bir orta sınıftı (Glinski ve Reddaway, 1998). II. Dünya Savaşı’nın ardından restorasyon döneminde Nikita Kruşçev, Stalin dönemi politika ve uygulamalarını eleştirmekle kalmamış, onları değiştirmek üzere “destalinizasyon” sürecini başlatmıştır. Halkın maddi yaşam koşullarını iyileştirme, daha fazla eşitlik

(orta sınıfın maddi ayrıcalıkları aleyhinde) vaat ederek toplumda bir iyimserlik yaratan reformlar başlarda olumlu bir tablo çizmişse de ilerleyen süreçte durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Gelirlerde artış, yaşam koşullarında iyileşme bekleyen Rus halkının beklentileri gerçekleşmemiş, büyüme, gelişme rakamlarında gözlenen olumlu tabloya karşın gündelik yaşama yansımamıştır. Kruşçev’in reformist politikaları nedeniyle istifa ettirilmesinden sonra başa geçen Leonid Brejnev dönemi, daha sert ve muhafazakâr politikaların uygulanmasına sahne olurken, “destalinizasyon” programları durdurulmuş, toplumun yaşam standartları ve tüketim olanaklarını geliştirme programları da hırslı ve büyük askeri harcamalar ve yatırımlar lehine dondurulmuştur. Ancak diğer taraftan Millar’ın ifadesiyle “Küçük Anlaşma” fikri geliştirilmiş, karmaşık ve karşılıklığa dayanan özel bir ekonomik alan açılmış, kimi ürünlerin ya da hizmetlerin küçük özel teşebbüsler gibi bireyler tarafından sağlanabilmesine olanak tanınmış, gölge ekonominin ve enformel ekonomik uygulamaların önü açılmıştır (Millar, 1985).

“Küçük Anlaşma” özellikle tüketim maddelerine erişimi karmaşık ve dolaylı yollarla olanaklı kılmışsa da resmi söylemde tüketim karşıtlığı yeniden ortaya çıkmıştır. Olga Gurova’nın da (2006) belirttiği üzere SSCB tarihi boyunca tüketim konusunda baştan sona dek bir uzlaşma olmadığı gibi dönemler arasında da ciddi farklar vardır. 1960’larda tüketime yönelik artan eğilimlere karşı maddiyatçılık karşıtlığı söylemine geri dönmüş “gereksiz hiçbir şeye gerek yok” tarzı sloganlar döneme damgasını vurmuş, ancak bu tüketimcilik karşıtı, anti-maddiyatçı söylem tam tersi etki yaparak yeni bir filistinizm ve tüketimcilik dalgasıyla sonuçlanmıştır. 1970’lerde bu dalgaya karşı yeni bir anti-maddiyatçılık söylemi geliştirilmişse de 1970’lerin sonunda artık ideolojiyle gerçek yaşam arasında görünür hale gelen çelişkidenden ve özellikle de ithal mallara yönelik yüksek talep artışı nedeniyle bu söylem gözden kaybolmuştur. Bir diğer taraftan da 1930’ların “Büyük Anlaşma”sı orta sınıflara tanıdığı maddi ayrıcalıklar, Kruşçev ve Brejnev dönemlerinin gelir farklılıklarını azaltma politikalarıyla belirli ölçüde ortadan kaldırılmıştır (Balzer, 1998). Buna karşın yukarıda da değinildiği üzere tüketim toplumuna dönüşme süreci başlamıştır. Stalin döneminden 1960’lara kadar aşağı yukarı aynı biçimde kalan Sovyet toplumsal piramidi bu dönemde karmaşık hale gelmeye başlarken, orta sınıfın, yıldızının yeniden parlaması 1980’lerde Mihail Gorbaçov döneminde gerçekleşecektir (Glinski ve Reddaway, 1998).

Gorbaçov, orta sınıfları reform politikaları için harekete geçirme politikası çerçevesinde başta bilim insanları ve mühendisler olmak üzere belli meslek gruplarının koşullarını iyileştirmiş, 1987-1990 arasında bu meslek gruplarının maaşlarını ciddi oranda arttırmıştır. Ancak önce perestroyka ve ardından gelen geçiş sürecinde öğretmenler, mühendisler, bilim insanları gibi eğitilmiş profesyoneller yeni düzene uyum sağlamak konusunda ciddi sıkıntılar yaşamış, piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşam tarzlarında ve prestijlerinde kayba yol açmış hatta hayatlarını idame ettirebilmede bile tehditler yaratmıştır (Balzer, 1989). O güne kadar konumunu ve yaşam standartlarını belirli bir ölçüde korumuş olan Sovyet orta sınıfı, 1990'larda bu sınıf içinden uyum sağlayabilenler ve ayrıcalıklı bir üst sınıf haricindeki tüm sınıflar gibi büyük bir belirsizlik ve zor şartlarla karşı karşıya kalmıştır. Rejimin çöküşünün ardından 1990'ların ortalarında yapılan özelleştirme ve ihalelerle devlet işletmeleri daha sonraları oligarklar olarak anılacak belirli isimlerin elinde toplanırken, bu dönemde devlet söz konusu küçük grup tarafından vesayet altına alınmıştır. Piyasa ekonomisine geçişte Rus orta sınıfının yeni sisteme adapte olabildiğinin yüksek düzeyde olduğunu savunan iyimser yaklaşımlar bile, Sovyet orta sınıfının ancak beş ila üçte biri arasındaki bir kısmının Sovyet dönemi sonrası orta sınıfına girebildiğini ifade etmiştir (Remington, 2010).

Rusya'nın dönüşüm sürecinde kilit aktörler olan bu oligarkların profilini kabaca ikiye ayırmak mümkündür. Yaş profillerine bakıldığında daha genç oldukları gözlemlenen ilk kuşak SSCB'nin son yıllarındaki reform politikaları sayesinde ticaret şirketleri, finans kurumları, bankalar kurmuş ya da bunlara ortak olmuş özelleştirme süreci başladığında da bu kurumlar aracılığıyla hisse karşılığı kredi uygulamasıyla işletmeleri ele geçirmiş genç "girişimci" bir gruptur. Örneğin isimleri halen gündemde olan Roman Abramoviç, Vladimir Potanin ve Mihail Hodorkovski "perestroyka" döneminde kurdukları/ortak oldukları şirketler üzerinden çoğunlukla hisse karşılığı kredi uygulamalarıyla işletme hisselerini ellerine geçirmişlerdir. Vahid Alekberov ve Vladimir Bogdanov gibi onlardan yaşça büyük ve kıdemli isimler ise zaten başında buldukları kurumların kontrolünü ele geçirmiş isimlerdir. Yaşça büyük bu oligarklar genelde Sovyet dönemi "nomenklatura"suna mensup isimler oldukları gibi, mevcut yüksek düzey konumları patronluğa dönüşmüştür (Guriev ve Rachinsky, 2005: 133-139). Örneğin 1983-1990 arasında Sovyet Dış Ticaret Bakanlığı'nda kıdemli yetkili olarak çalışmış, Rusya'nın en iyi siyasi bağlantılara sahip bankeri

Vladimir Potanin tarafından icat edilen hisse karşılığı kredi uygulaması Yeltsin yönetimi tarafından kabul edilmiş, kendisinin sahip oldukları da dahil olmak üzere sanayi ve finans kurumlarının borçlanma karşılığında devlet işletmelerini varlıklarıyla birlikte kiralamalarına imkân tanınmıştır. Yabancıların katılamadığı, tasvip edilmeyen Rusların dışarı itildiği, şeffaf olmayan prosedürlerin uygulandığı ihalelerle ve geri ödenmeyen borçlarla devlet bu işletmelerdeki kontrolünü yitirmiştir. Rusya’nın stratejik yeraltı kaynaklarına sahip işletmelerin çoğunluk hisseleri, Mihail Hodorkovski’nin finans kurumu Menatep örneğinde olduğu gibi skandal rakamlarla oligarkların eline geçmiştir (Pirani, 2010: 33-34).

Sağlam’a göre ise oligarkların tam anlamıyla işadamına dönüşmesini sağlayan gelişme ise 1990’larda uygulanan serbest ekonomi ve “şok terapi” uygulamalarıdır. Oligarkların kritik sektörlerdeki elde ettikleri güç ve konum onlara Rusya’yı ekonomik ve siyasal olarak şekillendirme olanağının da önünü açmış, oligarklar kısa zaman içinde siyasete de el atmış, medya güçlerini de kullanarak siyaseti etkileyebilmişlerdir. Bu dönemde oligarkların medya aracılığıyla toplumu manipüle edebilme güçleri de açıkça ortaya çıkmıştır (Sağlam, 2014). Muhafazakâr, merkezîyetçi sağ partilerin bir ittifakı olarak yola çıkan BRP, Vladimir Putin’in safalarına katılmasıyla 1999 seçimlerinde güçlü bir ikinci parti olarak siyaset sahnesine çıkmış, 2003 yılındaki seçimlerde de tek başına iktidar olmasıyla oligarkların vesayet düzenini de değiştirecek ve günümüz Rusya’sını şekillendirecek siyasal hareket haline gelmiştir. 1999’da son derece yıpranmış, popüleritesini ve toplumsal desteğini yitirmiş, kamuoyu araştırmalarında %2 oy desteğine sahip gözükken devlet başkanı Yeltsin tarafından başbakan olarak atanan Putin, Yeltsin tarafındaki bu koşullardan ötürü başlangıçta istikbali parlak bir siyasetçi olarak görülmemiştir. 1999’da gerçekleşen başta terör saldırıları ve bununla bağlantılı Çeçenya sorununa yönelik sert ve kararlı tavrı Putin’in siyasi yıldızını parlatmış, ilerleyen zaman içindeki gelişmeler onun güçlü bir kamu desteğine sahip olmayan BRP’yi, BRP’nin de onu desteklemesiyle Rusya siyaseti yeni bir şekillenme sürecine girmiştir. Araştırmalara göre Putin’in denkleme girmesinden önce yüzde beşlerin biraz üstünde oy oranına sahip BRP; onunla karşılıklı destek, işbirliği süreci sonucunda 1999 seçimlerinde yüzde yirmi üç oyla ikinci parti olmuş ve Rusya siyasetinde Kremlin’in gücü yeniden eline alması projesine dayanan oluşum ülkenin egemen partisi konumuna kısa

zamanda erişmiştir (Hale, 2004). Orta sınıfın ülkenin geleceği için önemi, 1990'ların sonundan itibaren tekrar dile getirilmeye başlanmış, 1998'de Yeltsin orta sınıfın ülkenin istikrarı için en güvenilir zemin olduğunu söylerken, ilerleyen süreçte BRP ve Putin bu söyleme güçlü biçimde sahip çıkarak orta sınıfı politikalarının merkezine yerleştirmişlerdir (Paretskya, 2013: 60). Öte taraftan uzun süreli bir otoriter yönetim geleneği olan Rusya'da, 1990'ların laissez-faire yaklaşımı ekonomik çöküşe, kurumsal kaosa ve zayıf devlete yol açmış; yeni idare, oligarklara hükmetme, gücü merkezileştirme çabalarıyla birlikte devletin çıkarlarını yeniden tesis ederken süreç sürpriz olmayan biçimde demokratik kurumların gelişimine mal olmuştu (Vanteeva, 2016). Konuya sürecin daha öncesinden bakan görüşlere göre ise devlet varlıklarının yolsuz biçimde özelleştirilmesi sürecinin kendisi demokrasinin kurumsallaşmasına çok büyük ölçekte zarar vermişti (Evans, 2011).

Putin, Rusya'yı tekrar bir süper güç haline dönüştürmek hedefiyle ülkenin yer altı zenginliklerini her açıdan stratejik biçimde yeniden düşünmüş, ulusal ekonomiyi öncü şirketler üzerinden yeniden yapılandırma sürecini başlatmıştır (Sağlam, 2014). Bu süreçte Rus ekonomisi servetin topluma yayılması konusunda da bir dönüşüm geçirmiş, Rus ekonomisi daha önce oligarklara ve onların kısıtlı çevresinin zenginliklerine zenginlik katarken artık refahı, başta orta sınıflar olmak üzere toplumun daha geniş kesimlerine yaymaya başlamıştır. BRP'nin izlediği politikalarla alternatif güç odaklarını kendi kontrolüne almakla birlikte orta sınıfı genişletme, geliştirme ve onu kendine sadık bir toplumun omurgası, değişimin aracı haline getirme amacını da her zaman taşımıştır (Remington, 2010). Devletin ekonomideki oligark vesayetini kırarak yeniden dağıtım süreçlerini kendi amaçlarına göre tasarlama imkânı elde etmesi bu amaca ulaşmasında önemli bir adımdır. Bu süreçte doğal olarak devletin işletmelerdeki payını arttırmış örneğin finans sektöründe 2000'li yıllarda %35 civarında seyreden devlet kontrolü 2012 yılında %55'in üzerine çıkmıştır (Vernikov, 2012). Bu durumu aynı zamanda, orta sınıfın da en büyük patronu haline gelmiş olmakla da yorumlamak mümkündür. Geniş kamu kesimi bir tarafa bırakıldığında Rusya'da özel işletmeler geçmişe göre daha fazla çalışan istihdam ediyorsa da bu oran 2011 sonu itibariyle %60'a bile ulaşamamakta, devlet ya da devletin ortak olduğu işletmelerde çalışanlar halen %40'ın üzerinde seyretmektedir (Augustynowicz, 2014).

Dolayısıyla bu açıdan da orta sınıf, yalnızca siyasal hamisi olması açısından değil patronu olması açısından da Kremlin’e halen oldukça bağımlı bir durumdadır. Taylor’a göre bu çalışanlar açısından da tercih edilir bir durum olarak değerlendirilebilir. Devlet çalışanı olmak, devlete ve onun idarecilerine, bir bütün olarak topluma ve kendi çıkarlarına yönelik üç temel farklı amacı barındırmaktadır (Taylor, 2013).

Diğer taraftan BRP, yolsuzluklar, hukuksuzluklar, anti-demokratik uygulamalar nedeniyle orta sınıflar tarafından zaman zaman protesto edilmişse de söz konusu düzen esasında oldukça kanıksanmış görünür. Son olarak 2011 yılındaki seçimler sonrasında, seçimlerde hile yapıldığı iddiasına tepki olarak ortaya çıkan toplumsal hareket geriye bir muhalefet bloğu bırakmadan ortadan kaybolmuştur (Kesgin, 2014). Liberal bir demokrasi her ne kadar halen zihinlerde ideal bir model olarak belki yer alıyor olsa da Rus orta sınıfının bugüne ait ajandasında yer almamaktadır. Andrei Kolesnikov (2015) Rus orta sınıfını, hayatta kalmayı değişime tercih eden “konformist” sınıf olarak tanımlarken, araştırmaların 2011’de gerçekleşen protestolara yol açan seçimlerde bile aslında bu sınıfın çoğunlukla BRP’ye oy verdiğini gösterdiğini aktarır. BRP ile orta sınıf arasındaki, bu konformizmi yaratan toplumsal sözleşmenin pragmatik kısmında tüketim öne çıkan bir kavramdır. Tüketim hiç kuşkusuz tüm orta sınıflar için önemlidir ancak gerek Sovyet döneminde gerekse de kriz ve kaos yıllarında belirsiz ve istikrarsız yaşam standartları Rus orta sınıfının bu konudaki duyarlılıklarını oldukça arttırmış görünür. BRP döneminde ithal tüketim ürünleri, yurtdışı tatilleri gibi daha önce elde edilmesi oldukça güç şeylere kolayca ulaşabiliyor olmak bu sınıf için önemli bir değişime işaret eder. Yorumlara göre Rus orta sınıfı bu yeni olanaklardan biraz fazlaca iştahlı biçimde yararlanmaya başlamış, tüketim bu sınıfın birincil önceliği haline gelmiştir. Tüketimciliği üçüncü Rus Devrimi olarak tanımlayan Elena Rubinova, Descartes’in ünlü “Düşünüyorum öyleyse varım” sözünün “gösterişçi tüketim” kavramı bağlamında Rusya için kolayca “Tüketiyorum öyleyse varım”a çevrilebileceğini savunur (Rubinova, 2010).

Rus orta sınıfının çoğunluğunun, 2011-12 protestolarından sonra şeffaflık ve demokratikleşme yönündeki taleplerini tepkisel biçimde bir daha kitlesel olarak dile getirmemesi farklı nedenlere bağlanabilir. Ancak sonuç bölümünde de ele alınacağı üzere Rus orta sınıfı, maddi çıkarlarını

ve yaşam standartlarını olumsuz etkileyen dış politikadaki gelişmelere rağmen kendini güvencede hissedebileceği, uzun vadeli çıkarlarına en iyi alternatif olarak gördüğü, tarihsellik anlayışını paylaşabildiği, sınıf kimliği ve değerlerinde bir çatışma yaratmayan, milli bir mutabakat yaratabilmiş mevcut yönetim tarzı ve onun siyasi yaklaşımıyla –en azından yüzeyde- dayanışma içinde olmayı seçmiş, hakim siyasete anlamlı ölçüde eklenilebilmiştir. Günümüz Türkiye’sinin toplumsal gerilimleri ve çatışmaları ise orta sınıfın kendi içinde de yaşanmakta, bu sınıf içindeki farklı kümeler birbirlerinden çok farklı düşünmekte ve hissetmekte, kümeler arasındaki geçmiş, gelecek ve bugün tahayyüleri arasında farklar yüzeyden dahi görülebilmektedir. Geçmişine sosyalist bir ekonomik düzenin totaliter bir rejimin büyük bir dönüşüm sürecinin damga vurduğu Rusya’yla kıyaslandığında özel sektörün kendine geniş yer bulabildiği karma bir ekonomiye, azımsanmayacak bir demokrasi deneyimine ve geleneğine sahip Türkiye’de orta sınıflara toplumun yeniden şekillenmeye başladığı 1980’lerden başlayarak bakılabilir.

Türkiye’de Orta Sınıflar: 1980 Sonrasına Dair Bir Tarihsel Perspektif

1980’ler sivil toplum ve demokratik kurumlar üzerinde çok ciddi bir hasar yaratan askeri darbeye açılırken, izleyen dönem Türkiye ekonomisinin liberalleşmesi, dünyaya açılarak küresel piyasayla bütünleşme süreciyle devam etti. Bu etkenlerle birlikte Türk toplumu ciddi bir dönüşüm sürecine girmiş, bugünün orta sınıflarının şekillenmesine yol açan bir çok etken bu dönemde belirmeye başlamıştı. 1980’lerde Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) ülkeyi liberalleştirerek refahı arttırmayı vaat etmiş, Özal’ın ifadesiyle orta direk seçmeni yani orta sınıfı özellikle hedeflemişti. Yorumlara göre ilgili dönemdeki dünyadaki neo-liberal taarruz, sınıflarla ilgili bütün düşünsel tartışmanın odağını tek bir sınıfa, orta sınıfın yazgısına ve talihine eşitlemişti ve bir tanım olarak orta direk çok şey anlatan bir teşbihti. Neo-liberal ekonomik politikaları benimsemiş siyasal hareketler için orta sınıf, sınıflar arası çatışma tartışmalarını baskıladığı gibi istikrar, kalkınma ve demokrasi orta sınıfla özdeşleştirilmişti (Gülhan, 2014). Artan özel işletme sayısı nedeniyle ebeveynleri kamu ya da KİT çalışanı olan orta sınıfların yeni nesilleri (bu ailevi neden dolayısıyla eğitim imkânlarına erişimleri son derece yüksek olabilmiş) özel sektörde yer almaya başlarken, hızla büyüyen şirketlerde yeni yöneticilik kademelerinin de açılmasıyla yukarı doğru hareket etme

imkânları da eskisine oranla bir hayli artmıştır. 1980 sonrasında finans sektöründe çalışmaya başlayan “piyasa nesli” olarak anılan kuşağın erken dönem temsilcilerinden Yusuf Goz (2009) gördüklerini, deneyimlerini *Açık Pozisyon* adlı biyografi kitabında anlatır. Babası uzun süre memurluk yapmış orta sınıf bir ailenin çocuğu olan Goz’e göre 1980-90 yılları arasında hayata atılan nesil, kendilerinden üç beş yaş büyük gençlerin zirve tanımı olan doktorluk, mühendislik gibi meslekleri seçmeyerek iktisat ve işletme okumaya başlamış, uzun soluklu on yıllar sonucunda bir yere gelinebilecek eski tarz işler yerine başta finans olmak üzere kısa zamanda ve hızla zenginlik sağlayacak bir kariyere yönelmişlerdi. Kendi ifadesiyle bu nesil ne 68 kuşağı kadar coşkulu ne de kendinden sonra gelenler kadar kendine yabancıydı, tek amacı adam olmaktı ve adam olmanın ölçüsü bu ülkede para olmuştu. Bu yeni nesil profesyonel, girişimci orta sınıf, kendilerinden önceki Modern Cumhuriyet Türkiye’sini yaratma ve Cumhuriyet değerlerini koruma işinin kendilerine emanet edildiği memur sınıftan değerleri ve siyasete bakışlarıyla farklılaşırken yeni bir orta sınıf kümesinin öncüleri olmuşlardır.

1980’ler sonrasında bu gelişmelere ek olarak başka bir gelişme daha yaşanmaya başlamış, orta sınıf içinde bir diğer küme gelişmeye, güçlenmeye başlamıştır. 1950’lerde ortaya çıkan İslamcı hareketler 1980 sonrasında büyümeye başlamış, aynı dönemde kent çeperindeki gruplar şehir merkezine doğru kaymış, eğitim yoluyla dikey hareketliliğe ulaşma olanakları kazanmışlar, İslamcı hareketler bu yeni grupların arayışlarına yanıt vermeye ve yardımcı olmaya başlamışlardır. İslamcı seçkinlerin yeni profilleriyle sahneye çıkışı bu dönemde olmuştur. Bu kesimin laik eğitim, şehirleşme ve İslamcılığın melezlenmesi sonucu ortaya çıkmıştı (Göle, 2002: 105). 1980 sonrası sosyoekonomik dönüşüm süreçlerinin mimarı ve en etkili siyasi aktörü ANAP, güçlü muhafazakâr damarına karşın dinsel öğeleri öne çıkarmadan, pragmatik, modern ve liberal bir imajı benimsemeyi seçmiştir. Günümüzde muhafazakâr sağ siyaseti çatısı altında toplayan AK Parti’yle kıyaslandığında, liderinin kişisel dindarlığıyla merkez sağ konumu birleştiren ANAP orta sınıfların genişçe bir kısmına hitap edebilmiştir. Metin Heper (2013) ANAP ve AK Parti’nin muhafazakâr-mütedeyyin bir orta sınıfı etkin birer aktör olarak geliştirmek yoluyla çevreyi merkeze taşıma konusunda ortak bir hikâyeyi paylaştıklarını söylerken iki partinin toplumun belirli bir kısmı tarafından algılanışının ise son derece farklı

olduğuna dikkat çeker. Heper'e göre ANAP'ın cumhuriyetin seçkinci bakış açısından hiçbir meşruiyet sorunu olmadığı gibi istisnai durumlar haricinde, bu bakış tarafından tolere edilmiş, AK Parti'nin ise açık dinsel ekseni ve liderinin niteliklerinden dolayı bu meşruiyete hiçbir zaman sahip olamamıştır. Öte yandan bir diğer tarafta 1970'lerin sonu, ANAP ve sağ ortaklı koalisyonlar, sonrasında AK Parti dönemiyle birlikte orta sınıf imkânları sağlayan devlet kadroları da muhafazakârlaşmaya başlamış, hem eğitim gereken mesleklerde, hem bürokrasi de hem de bu harekete yakın işletmelerin büyümesiyle muhafazakâr orta sınıf Türkiye'deki orta sınıf içinde esas aktörlerden biri durumuna gelmiştir (Özcan ve Turunç, 2011). Muhafazakâr orta sınıf değerlerinde diğer orta sınıf kümelerinden farklılaşsa da dünyaya entegre olmada ve liberal ekonomiyi kabul etmede benzer bir eğilime sahip olmuştur. Alexandra Balasescu'nun da (2011) belirttiği üzere bu sınıf 1980'lerde başlayan ekonomik liberalizm süreciyle büyürken, dünyayla bağlantılı hale gelmiş ve ekonomik açıdan liberal bir düşünceyi benimsemiştir. Öte yandan değerler açısından aileleri ve kendi cemaatleriyle ilişkilerinde muhafazakâr ve dindar kimliklerini korumuşlardır. 1980'lerden günümüze orta sınıflarda gerçekleşen bu dönüşüm süreci bu sınıfı birleştirmemiş, olanaklarından bir arada faydalandıkları liberal ekonomi ve dünyaya entegrasyon konularında bir fikir birliği olsa da muhafazakârlık ve sekülerlik, orta sınıfın iki ana grubunun belirleyicileri haline gelmiştir. Ahmet Öncü ve Erol Balkan da (2016) çalışmalarında bu sonuca varmış, her iki grubun da neo-liberal politikalardan ekonomik, sosyal ve kültürel olarak yararlandığını, ancak bu politikalara dayanan değerler, yaşam tarzı benzerliklerine karşın iki grubun ideolojik, kültürel geçmişleri ve eğilimlerinin farklılaştığı sonucuna varmışlardır.

Mehmet Mithat Üner ve Aybegüm Güngördü'nün (2016) araştırması orta sınıf içindeki bu ayrışmaya siyasal eğilimler ve tutumlar çerçevesinde daha ayrıntılı bakar. Farklı meslek ve konumlardaki orta sınıf üyeleriyle yapılan çalışmada görüşmecilerin yarıya yakını oy tercihlerini belirtmekten kaçınmıştır. Oy tercihini açıklayan görüşmeciler sırasıyla CHP, AK Parti ve MHP'ye oy verdiklerini belirtmişlerdir. Görüşmecilerin neredeyse yarısının oy tercihini gizlemesi yanında araştırmacıların dikkatini çeken asıl durum tercihini gizleyenlerin çoğunlukla kendini muhafazakâr olarak tanımlayanlar olmasıdır. Muhafazakâr bir partinin uzunca bir süredir ve

güçlü biçimde iktidarda olduğu bir dönemde bu durum araştırmacıları şaşırtmıştır. Araştırma muhafazakâr orta sınıf temsilcilerinin başka bir ortak noktasına daha dikkat çeker. Bu grup için haklar ve özgürlükler konusunda ilerleme, başörtüsü yasağının ve başörtülülerin ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesinin ortadan kalkmasıyla örneklenirken hak ve özgürlükler alanında konuyu başörtüsü yasağına indirgeyen bir tavır göze çarpar. Bu grubun hak ve özgürlükler anlayışı içinde bulunan grubun hakları ve geçmişin travması üzerinden tanımlanmaktadır. Dünün olduğu kadar bugün ve geleceğin anlamlandırmaları arasındaki farklar orta sınıfta ayrışma zeminleridir. Seküler grup ülkenin geleceği konusunda karamsarlık içinde olduğu gibi imkânı olursa yurtdışında yaşamak istemektedir. Muhafazakârlar ise gelecekte daha umutlu, bugünden ve gidişattan memnun görünmektedirler. Onları ayrıştıran bir çok diğer önemli etken yanında iki grup arasında geçmiş, bugün ve gelecek farklı anlamlar taşıırken farklı tarihsellik anlayışları önemli rol oynamaktadır. Gerek BRP’nin gerekse AK Parti’nin ekonomik ve siyasal kriz dönemleri sonrasında iktidara geldikleri düşünüldüğünde bu noktada yine biraz geriye, iki ülkenin içinden geçtiği kriz dönemlerine bakmak bize sonuç bölümüne gelmeden önce başka bir pencere daha açabilir.

1980’lerden Günümüze Kriz, Değişim ve Yapı: Rusya ve Türkiye’de Orta Sınıflar

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan krizler ve dönüşüm süreci orta sınıfı her ne kadar güçlü biçimde etkilemişse de onun geçmişle olan bağı kopartacak, dünya görüşünü değiştirecek kadar yıkıcı olmamıştır. Siyasetin yalnızca iki ana eğilimin meclise girmesine yol açacak biçimde yeniden şekillenmesine yol açan 2001 krizinden sonra, ekonomide ortaya konan ilkeler ve politikalar AK Parti’nin ilk dönemlerinde de sürdürülerek düze çıkılabildiği. Bu dönemlerde daha sonraları yavaşlayacak olsa da ciddi büyüme rakamları yakalanmış, izleyen dönemlerde de daralmalara ve durgunluklara rağmen ekonomide bir istikrar yakalanabilmiştir. Petrol ve gaz fiyatlarındaki fiyat hareketlerine dolayısıyla bu piyasalardaki dalgalanmalara son derece duyarlı Rusya’ya göre Türkiye, sektörel açıdan çeşitlilik arz eden bir ekonomiye ve rekabetçi bir iş yaşamına sahiptir. Türkiye’nin bu yapısal niteliklerinin ekonomi üzerinde olumlu etkileri olduğu kadar demokrasiye gereksinim ve daha fazla demokrasi talebi açısından destekleyici bir durum olduğu öne sürülür (Özcan ve Turunç,

2011). Oysa yorumlara göre Rusya’da yaşanan 1998 krizi orta sınıfa şiddetli bir ıstırap yaşatırken, bu sınıfın yaşamında oturmuş olan dünya imgesi ve ideolojisini de çökertmiştir. Krizden en zararlı çıkan bu sınıf mevcut kazanımlarını, birikimlerini kaybetmişti. Öte yandan kriz kimseyi sokağa dökmemiş, televizyonların başına çekmişti. Bu durumun kültürden ve mizaçtan kaynaklandığını da düşünen Kagarlitski, Rusya’da insanların 1990’larda yalnızca otoritelere değil kendilerine olan güvenlerini de yitirdiğini öne sürer (Kagarlitski, 2006).

1990’larda yaşanan geçiş dönemi sorunları ve ekonomik şoklardan sonra Putin’in ekonomi yönetimi, ekonominin stabilize edilmesinde ve büyüme zemininin yaratılması konusunda etkisi inkâr edilemeyecek reformlar gerçekleştirmiş, bu süreçte Putin de siyasi olarak otoriter modernleştirici rolünü oynamış, reformların uygulanmasını mümkün kılmıştır. Yukarıda da genişçe yer verildiği üzere ülkenin profesyonel kadrolarına da siyasetteki söz haklarını devretmeleri karşılığında, kariyer olanakları, yurtdışı seyahatleri, eşsiz tüketim seçenekleri gibi geniş kişisel tatmin olanakları önermiş, ülkenin kentli profesyonelleri çoğunlukla bu öneriyi kabul etmiş, hükümet meselelerine ilgisini kaybederek kendi özel yaşamlarına odaklanmış ve siyasi iktidarla aralarında bir anlaşma kurulmuştur.

1998 sonrasında yaşanan en büyük kriz olan 2008 krizi, orta sınıfın söz konusu anlaşmaya olan inancının sarsılmasına yol açmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşüş ve kredi pazarlarındaki daralma Rus ekonomisini de vurmuş, yıllardır senelik olarak %15–20 civarında artmakta olan maaşlar düşmeye başlarken, başta emlak sektöründekiler olmak üzere kentli beyaz yakalılar işlerini kaybetmiştir. Rus ekonomisi hayatta kalmayı başarsa da, bu dönemde oldukça hırpalanmış ve travmatize olmuş olan ülkenin beyaz yakalı profesyonelleri aslında ne kadar güvende olduklarını sorgulamaya başlamıştır. 2000’ler boyunca devletin hakim rolde olduğu bir sistem ve bu sistemin stabilite ve refahın garantisi olduğu anlayışı geniş ölçüde kabul görürken, kriz bu düşüncenin çok da güvenilir olmayabileceğini göstermiştir. Öte yandan bu süreçte devletin düşünüldüğünden daha az güvenilir olduğunu gösteren başka durumlarda göze batmaya başlamış, yolsuzluk ve rüşvet, devlet ve üst düzey şirket yetkililerinin ayrıcalıkları tepki çekmeye başlamıştır (Vanteeva, 2016). Öte yandan Rus orta sınıfının da kendi içinde farklılık gösterdiğini ve farklı nitelikler taşıdıklarını da belirtmek gerekir. Rus orta sınıfının kendi içinde üçe ayrıldığı ve büyük

katmanın da alt-orta sınıftan oluştuğu savunulmaktadır. Söz konusu ayrımı yapan Leonid Grigoryev’e (2012) göre Rus orta sınıfı kendi içinde üç ayrı katmandan oluşmakta ve birbirlerinden farklılaşmaktadır. Rus orta sınıfının %4 ila %7’sini oluşturan üst-orta sınıf, yüksek gelire, finansal istikrara sahip üst düzey idareciler, bürokratlar ve entelijansiyanın oluşturduğu, yüksek yaşam standartlarına sahip bir gruptur. Orta-orta sınıf ise yüksek eğitilmiş, makul bir yaşam standardına ve güvencesine sahip, Batılı muadilleri gibi belirli ölçüde birikime sahip ancak Batılı muadillerinden farklı olarak finansal istikrara yeni yeni kavuşmaya başlamış bir gruptur. Üst-orta sınıf ve orta-orta sınıf toplamda Rus orta sınıfının %30’luk bir kısmını oluştururken geçtiğimiz on yılda, orta sınıf içindeki oranları %25’ten ancak %30’lara çıkabilmiş, ciddi bir gelişim göstermemiştir. Bu noktada Rus orta sınıfının en geniş kısmını oluşturan alt-orta sınıf Rus orta sınıfının en geniş grubu olarak görünmektedir. Bu orta sınıf piramidi, ileride ele alınacağı bir durum haricinde Türkiye ile benzerlik gösterir. Türkiye’de üst-orta ve orta-orta sınıf (Yüksek dereceli ve düşük dereceli profesyoneller) Rusya’daki gibi tüm orta sınıfın %30 civarında bir kesimini oluşturmaktadır. Geri kalan kısım ise (Sıradan kafa işçileri, küçük işverenler, kendi işini yapanlar ve vasıflı çalışanlar) ortanın altındaki kümede yer almaktadır. Tablo Türkiye’de 2012 itibarıyla sınıf içi gruplanmanın oransal açıdan Rusya’dakine benzer bir durumda olduğunu ortaya koyarken, Türkiye’de üst-orta ve orta-orta sınıfın geçen on iki yılda çok daha hızlı büyüyerek orta sınıf içindeki payının iki katına kadar çıktığını göstermektedir (Yıldırım, 2016: 103). Vasat bir eğitime ve ancak makul bir gelire sahip alt-orta sınıf Rusya’dakine benzer biçimde memurluk, satış personeliği, sekreterlik, küçük işletmecilik, vasıf gerektiren meslekler yapmakta ve orta sınıfın kendilerinden üstündeki iki grubundan daha yoksul bir hayat sürmektedir.

Bu orta sınıf tabakalarının siyasi eğilimlerinde ise Türkiye’yle Rusya arasında önemli farklar vardır. Rusya’da orta sınıfın üst/orta-orta tabakaları çoğunlukla BRP’yi desteklemekte, orta sınıfa genel olarak bakıldığında liberal ve komünist partilere destek nadir görülmekte, BRP dışında yalnızca sosyal demokrat Adil Rusya Partisi’nin (ARP) belirli ölçüde taraftar toplayabilmektedir (Grigoryev). Türkiye’de orta sınıfın üst katmanları ya da yeni orta sınıfın imtiyazlı kesimleri seçimini daha ziyade CHP’den yana kullanırken, gelir ve eğitim düzeyi azaldıkça orta sınıfın

alt katmanlarında AK Parti'nin çok ciddi bir destek gördüğü görülür. Konda'nın 7 Haziran seçimleri sonrasında yaptığı araştırmanın gösterdiği üzere gelir açısından alt-orta sınıf olarak nitelendirilebilecek toplumsal grup AK Parti'nin oransal olarak en fazla oy aldığı toplumsal kesimler arasındadır (KONDA, 2015).

Tabii bu noktada Rusya ve Türkiye arasındaki kimi yapısal farklılıklara dikkat çekmek gerekir. Rusya'da en büyük patron devlettir ve orta sınıfın yarısına yakını devlet tarafından istihdam edilmektedir. Bu çerçevede Rus orta sınıfı için, kamu-özel sektör çalışanları arasında da keskin bir çizgi çizmek mümkün değildir. Sektörlerin, şirketlerin devletle olan bağları yanında aynı hane içindeki çalışan bireylerin birinin kamu çalışanı, diğersinin ise özel sektör çalışanı olmasına sıkça rastlandığı gibi, birçok kamu çalışanı da ikinci iş olarak özel sektörde çalışmaktadır (Remington). Rus orta sınıfı kendi içinde farklılaşsa da, bu sınıfın genel siyasal ve toplumsal eğilimleri konusunda yapılan araştırmalar ortak eğilimlere işaret etmektedir. Örneğin kişisel özgürlükler söz konusu olduğunda bu sınıf, toplumun diğer katmanlarından daha fazla bu konuya önem atfediyorsa da, kendilerinden bir seçim yapmaları istendiğinde siyasal nitelikteki seçenek olan özgürlükler, kentli orta sınıflar tarafından %36 oranında tercih edilirken, ekonomik nitelikli eşitlik %60'luk bir oranla daha fazla tercih edilmektedir. Yapılan başka araştırmalar da bu sınıfın siyasete ilgi göstermediklerini ve kendilerini hiçbir siyasal ideolojik kimlik çerçevesinde tanımlamadıklarını göstermiştir. Daha önceki yıllarda bu sınıf içinde BRP'ye olan desteğin de arttığı öne sürülmüş, bu durumda günümüze kadar ki süreçte doğrulanmıştır. Otoriteyle bir çatışmaya girme temayülü var olmadığı gibi, devletin toplumsal refahı sağlama yönündeki güçlü rolüne de yüksek oranda destek çıkmıştır. Bu sınıf içinde derneklere veya toplumsal örgütlere katılmaya ilginin çok düşük olduğuna dikkat çekilirken, bu sınıfın çok az bir kısmının kendi çevreleri veya aileleri dışında da toplumsal bağlara sahip olduğu belirtilmiştir. Kamusal siyasete doğrudan katılanların oranı %4 iken, kişisel refahlarında bir darboğaza girme pahasına protestolarda yer almayı göze alabileceğini söyleyenlerin oranı yalnızca %7'de kalmaktadır (Remington). Vladimir Ryzhkov'a (2014) göre Rus orta sınıfı, toplumun omurgası olarak görülen, istikrarı değişime tercih eden ve genel olarak hakim iktidarı destekleyen muhafazakâr bir sınıftır. Zaman içerisinde görece rahat koşullara ve Rus

standartlarına göre yüksek tüketim seviyelerine alışkın hale gelmiş bu sınıfın beklentileri de gelişimine paralel olarak artmıştır. Öte taraftan devletin halen en önemli işveren konumunda olduğu Rusya’da Putin, çalışanları için iyi bir patron olagelmiş olduğu gibi, orta sınıf en azından mevcut koşulları korunduğu sürece değişim yönünde bir eğilim içine de girmeyecektir. Devlet orta sınıfını koruyup kollamaya devam ettiği sürece bu sınıf da iktidara sadakatini devam ettirecek, onun toplumsal payandası olmaya devam edecektir. Ryzhkov’a göre işte sorun da tam bu noktadadır. Ekonomik durum, devletin orta sınıfın mevcut koşullarını muhafaza etme ve onları iyi beslemeye devam etmesine ne kadar izin verebilir? Öte yandan soruyu tamamen başka bir açıdan soran Karen Dawisha’ya (2014) göre Rusya’ya başarısız olmakta olan bir demokrasi olarak bakmaktansa başarılı olmakta olan otoriter bir rejim olarak bakarsak ne olur? Ryzhkov ve Dawisha’nın sorularına son dönemde iktidara artan destekleriyle Rus orta sınıf bir yanıt vermiş görünmektedir.

Türkiye’de ise 2013 yılında şehirli, eğitilmiş gençlerin ve bu sınıfın müstakbel mensubu öğrencilerin ağırlığını oluşturduğu (KONDA, 2014) Gezi Parkı Protestoları’nda iyice yüzeye çıkan gerilim, farklı orta sınıf grupları arasındaki ayrışmanın boyutlarına iyi bir örnek oluşturur. Türkiye’de orta sınıfın muhafazakâr kesiminin AK Parti’yle geliştirdiği toplumsal sözleşme, kimi açılardan Rus orta sınıfının BRP’yle kurduğu sözleşmeyle benzerlikler taşısa da, İslami kimlik ve değerlerle birlikte Cumhuriyet döneminin öncesiyle kurulan güçlü bir bağı öne çıkaran tarihsellik kurgusu daha güçlü ancak bu kimlik ve değerleri, tarihsellik anlayışını paylaşmayan gruplar için daha dışlayıcı bir nitelik taşır. Bu duruma parti örgütlenmesi üzerinden bu sözleşmeyi benimseyenlerle her alanda kurulan güçlü ve fayda sağlayan ilişkiler ağı da eklenince seküler orta sınıfla gerilimin dinamikleri canlı kalmaktadır.

Sonuç

Rusya dış politikadaki hamleleriyle Batı’yla ciddi gerilimler yaşamayı göze alırken, bu hamleler karşılıklı restleşmeler, yaptırımlarla sürmüş, dalgalı petrol/gaz fiyatları ekonomiye olumsuz etki yapmış söz konusu durumun orta sınıfların yaşam standartlarında da olumsuz etkileri görülmeye başlanmıştır. Buna karşın orta sınıftan durumdan rahatsızlık duyduğunu gösteren emareler göstermek bir yana söz konusu politikalara

sahip çıkmış, Putin'e toplumsal destek bugüne kadar ki en yüksek oranı olan %85-90 civarına ulaşmıştır. Ruble'nin değerinin düştüğü, Kremlin'in yaptırımlara karşılık olarak Avrupa'dan gelen peynirleri dahi raflardan kaldırttığı, sebze-meyvenin ithalinin yasaklandığı, tatillerin iptal edildiği kısacası orta sınıfın alıştığı yaşam standartlarının gerilediği ortamda bu sınıf Putin'i suçlamamayı seçmiştir. Bu tabloyu aktaran Jill Dougherty'e (2015) göre Ruslar ekonomik sorunlarından dolayı Putin'i değil yaptırımları uygulayan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa ülkelerini suçlamaktadır. Yorumlar, medyanın da desteğiyle toplumda ülkenin yabancı, düşman güçlerle çevresinin sarıldığı, bir kuşatma altına olduğu duygusu yaratıldığını söylerken, güvenliğin refahtan önde gelmesi gerektiği düşüncesinin iktidara desteği sağlayan önemli bir etken olduğunu öne sürer. Putin, sorun yaşandığını kabul etmekle birlikte, dünyanın geri kalanın Rusya'yı gerçek bir rakip olarak görerek daha önce görülmemiş biçimde tüm gücüyle yüklendiği fikrini işlemekte ve orta sınıfı bu mücadelede kendini önemli hissettirmek konusunda son derece ustaca hareket etmektedir. Yeniden büyük bir güç olma hayali, iktidar tarafından kontrol edilen batı karşıtı medya kanalları, ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri olarak ateş altında olduğu duygusu yaratan düzenli yayınlarıyla toplumda bir kuşatma duygusu yaratmaktadır. Bu duygu bir yenilmezlik kimliğiyle, düşmanların her tarafı sardığı, fakat gururlu biçimde dimdik ayakta bulunduğu, asla eğilinmeyeceği ve teslim olunmayacağı temasını işler. Rus orta sınıfı özellikle de siyaseten her ne kadar homojen bir yapıda olmasa da değerleri, kimliği ve tarihsellik anlayışında gerilimli noktalar barındırmayan bu söylemi ve kendine önemli bir aktör rolü biçen iktidarla arasındaki zımnî toplumsal sözleşmesindeki rolünü şu an için benimsemiş, iktidarla dünün, bugünün ve yarının anlamında hemfikir olmuş görünmektedir.

Türkiye'de ise iktidarla ilişkileri gerilimli orta sınıf grubundaki yalnızlık, yabancılaşma, ülkenin geleceğinden karamsarlık duyma durumunu diğer etkenler yanında bu grubun kendini, daha önce siyasal otoriteyle arasında sahip olduğunu düşündüğünü bir toplumsal sözleşmenin yokluğuna, bir sözleşmesiz hissetme durumuna bağlamak olanaklıdır. Öte taraftan orta sınıfların seküler ve muhafazakâr kümelerinin tarihsellik algılarındaki ciddi farklılaşma, birbirlerine olan bakışlarında da belirli bir geçmiş algısı üzerinden giderek daha fazla ayrılmaya, değer ve kavramlar üzerinde

mutabakata varılmasını güçleştirmeye yol açmaktadır. Geçmiş ve bugün arasında haklar, özgürlükler, ötekilik ve geleceğe ilişkin öznel tarih bakışları bu iki grubun farklı değerler dünyasının üzerine inşa edildiği önemli ekonomi dışı çerçeveler olarak ortaya çıkar. Bu gerilimli alanları ortaya çıktıkları tarihsel yörüngeler yanında Buğra ve Savaşkan’ın (2015) da ortaya koyduğu üzere küreselleşmenin beraberinde getirdiği ekonomik dönüşümler sonucunda siyasal düzlemde ortaya çıkan, geçmişe dair yorumlar ve geleceğe dair beklentiler konusunda bir mutabakatsızlık durumuna, siyasal ve ekonomik tahayyüllerde çarpıcı farklılaşmalara yol açan ve toplumun geneline yayılan bir çatışma ve gerilim atmosferinin yansımaları olarak görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Andreotti, A., Le Galès, P. ve Moreno-Fuentes, F. J. (2015). *Globalised Minds, Roots in the City: Urban Upper-middle Classes in Europe*. Sussex: Wiley.

Atay, F. R. (1931). *Yeni Rusya*. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.

Atay, F. R. (1932). *Moskova – Roma*. Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Augustynowicz, P. (2014). *State-owned Enterprises in Russia The Origin, Importance and Principles of Operation*. É. Voszka ve G. D. Kiss (Ed.), *Crisis Management and the Changing Role of the State*. Szeged: University of Szeged Faculty of Economics and Business Administration. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40328> adresinden 21 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Aytemur, J. Ö. (2010). *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri Sümerbank (1930-1945)*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Balesescu, A. (2011). *Investment, fashion and markets in the Muslim World*. Ö. Sandıkçı ve G. Rice (Ed.), *Handbook of Islamic Marketing* içinde. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Balzer, H. (1998). *Russia’s Middle Classes, Post-Soviet Affairs*, 14:2, 165-186.

Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler Eylem Kuramı Üzerine*. (H. U. Tanrıöven, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.

Buğra, A. ve Savaşkan O. (2015). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm Siyaset, Din ve İş Dünyası*. (B. Doğan, Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Chamberlin, H. W. (1987). *The Russian Revolution 1917-1921 Vol. I*, New Jersey: Princeton University Press.

Chen, J. (2013). *A Middle Class Without Democracy: Economic Growth and the Prospects for Democratization in China*. New York: Oxford University Press.

Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *The Rising Tide of Conservatism in Turkey*, New York: Plagrave Macmillan.

Dawisha, K. (2014). *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*. New York: Simon&Schuster Paperbacks.

Dougherty, J. (2015, 10 Aralık). "Russia's Middle Class: We Don't Blame Putin", *CNN*: <http://edition.cnn.com/2015/12/10/europe/russian-middle-class-putin/> adresinden 20 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Dunham, Vera S. (1976). *In Stalin's Time: Middleclass Values in Soviet Fiction*, Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, A. B. (2011). The Failure of Democratization in Russia: A Comparative Perspective, *Journal of Eurasian Studies*, 40–51.

Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, New York: Oxford University Press.

Glinski, D. ve Reddaway, P. (1998). The Yeltsin Era in the Light of Russian History: Reform or Reaction?, *Demokratizatsiya*, Vol: 6, Issue: 3, Summer 1998, 518-534.

Göz, Y. (2009). *Açık Pozisyon Türkiye'de Piyasa Neslinin Doğuşu (1992-2000)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Göküş, M. (2000). Tek-Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 33, Sayı: 2, s. 23-33.

Göle, N. (1998). *Mühendisler ve İdeoloji Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Göle, N. (2011). *Mahrem Gökü*. İstanbul: Hayy Yayınları.

Grigoryev L. (2012). What is Russia's Middle Class, *Valdai Discussion Club*: <http://valdaiclub.com/politics/43520.html> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Guriev S. & Rachinsky A. (2005). The Role of Oligarchs in Russian Capitalism. *The Journal of Economic Perspectives*, 19(1), 131-150.

Guriev, S. & Tsyvinski A. (2010). Challenges Facing the Russian Economy After the Crisis, *Russia After the Global Economic Crisis* (Ed: Aslund, Anders, Guriev, Sergei & Kuchins, Andrew) Washington DC: Peter G. Peterson Institute for International Economics and Center for Strategic and International Studies.

- Gurova, O. (2006). Ideology of Consumption in Soviet Union: From Asceticism to the Legitimizing of Consumer Goods, *Anthropology of East Europe Review*, Volume 24, No. 2, 91-98.
- Gülhan, S.T. (2014). Orta sınıfı niçin öldüremeyiz?. *Birikim*, (306), 42-56.
- Hale, Henry E. (2004). The Origins of United Russia and the Putin Presidency: The Role of Contingency in Party-System Development, *Demokratizatsiya*, Vol: 12, Issue: 2, Spring 2004, 169-194.
- Heper, M. (2013). İslam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan, *Insight Turkey*, Vol. 15, No. 2 . 141-156.
- İnalçık, H. (2006). *Turkey and Europe in History*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kagarlitski, B. (2006). *Orta Sınıfın İsyanı* (B. Akkıyal, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kagarlitski, B. (2008). Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon. (F. Arıkan ve S. Arıkan, Çev.) Ankara: İthaki Yayınları.
- Karpat, K. (2002). *Studies on Ottoman Social and Political History (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia) Selected Articles and Essays*, Brill: Leiden.
- Kesgin, B. (2013). *Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kesgin, B. (2014). Tarihsel ve güncel eğilimleriyle Rus orta sınıfları. *Birikim*, (307), 87-94.
- Kolesnikov, A. (2015). The Russian Middle Class in a Besieged Fortress. *Carnegie Moscow Center*: http://carnegieendowment.org/files/Kolesnikov_Russian_Middle_Class_updated_EN.pdf adresinden 25 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.
- KONDA Araştırma ve Danışmanlık (Haziran, 2014). *Gezi Raporu Toplumun ‘Gezi Parkı Olayları’ Algısı Gezi Parkındakiler Kimlerdi?.*
- KONDA Araştırma ve Danışmanlık (Haziran, 2015), *7 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi.*
- Lenski, G. E. (1984). *Power and Privilege A Theory of Social Stratification*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Mardin, Ş. (2013). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Metelak, E. (2012). Ambiguous Identity: The Question of Middle Class in Late Imperial Russia, *The Forum: Journal of History*. Vol. 4: Iss. 1, Article 11. <http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1063&context=forum> adresinden 20 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Millar, J. (1985). The Little Deal: Brezhnev's Contribution to Acquisitive Socialism. *Slavic Review*, 44(4), 694-706.

OECD (2016). Hours Worked: Average annual hours actually worked, *OECD Employment and Labour Market Statistics*: <http://dx.doi.org/10.1787/data-00303-en> adresinden 24 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Öncü, A., ve Balkan, E. (2016). Nouveaux Riches of the City of Minarets and Skyscrapers: Neoliberalism and the Reproduction of the Islamic Middle Class in İstanbul. *Research and Policy on Turkey*, (1), 29-45.

Özcan, G. B. ve Turunç, H. (2011). Economic Liberalization and Class Dynamics in Turkey: New Business Groups and Islamic Mobilization, *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3. 63-86

Özcan, U. (2009). 1980 Sonrası Türk Sosyolojisinde Değişen Temalar Üzerine Bazı Gözlemler, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 19, 227-236.

Paretskaya, A. (2013). A Middle Class without Capitalism? Socialist Ideology Post-Collectivist Discourse in Late Soviet Union. Klumbyte N. ve Sharafutdinova G. (Ed.), *Society in the Era of Late Socialism 1964–1985* içinde. Lanham: Lexington Books

Pirani, S. (2010). *Change in Putin's Russia Power, Money and People*, New York: Pluto Press

Remington, T. F. (2011). The Russian Middle Class as Policy Objective, *Post-Soviet Affairs*, (2), 97-120.

Rubanova, E. (Nisan, 2010). Consumerism: the third Russian revolution, *Passport Moscow*: <http://www.passportmagazine.ru/article/1848/> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Ryzhkov, V. (2014, 07 Temmuz). Putin Can't Afford His Middle Class Base, *The Moscow Times*: <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/putin-cant-afford-his-middle-class-base/503118.html> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Sağlam, M. (2014). *Gazprom'un Rusyası Rusya'da Devletin Dönüşümü*. Ankara: Siyasal Kitabevi

Salmenniemi, S. (2012). *Rethinking Class in Russia*, Surrey: Ashgate Publishing

Svistunova, İ. (2011). Rusya ve Türkiye'nin Tarihi Kaderlerinin Benzerliği Hakkında, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (İ. Kamalov ve İ. Svistunova, Çev.) içinde. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Taylor, B. (2011). *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, New York: Cambridge University Press.

TEKES Team Finland (2013) *Future of Russian Middle Class*: http://www.tekes.fi/Global/Ohjelmat%20ja%20palvelut/Kasvajakansainvalisty/Future%20Watch/report_middle_class_fin.pdf adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Toprak, Z. (2012). *Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Üner, M. M. ve Güngördü, A. (2016). The new middle class in Turkey: A qualitative study in a dynamic economy. *International Business Review*, (3), 668-678.

Vernikov, A. (2012) The Impact of State-Controlled Banks on the Russian Banking Sector. *Eurasian Geography and Economics*, (2), 250-266.

Yaffa, J. (2012, Mart 01) Russia: The People vs. Vladimir Putin. *Foreign Affairs*: <http://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2012-03-01/people-vs-vladimir-putin> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Yıldırım, C. (2016) Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Değişen Orta Sınıf. L. Sunar (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde. İstanbul: Matbu Yayınları.